

КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ ІВАНА ФРАНКА

Наукова спадщина Івана Франка в галузі історії надзвичайно багата. Його перу належить велика кількість спеціальних історичних досліджень, літературних, мовознавчих та етнографічних праць. Це зумовило появу цілого ряду досліджень, присвячених його творчості. Інтерес до творчості Івана Франка з'явився ще за його життя: про нього багато писали в пресі, тоді ж з'явилися деякі окремі книги та перша бібліографія його творів. Ці дослідження й започаткували окрему галузь українознавчих студій – франкознавство, яке сьогодні має численні здобутки.

Протягом ХХ ст. продовжувався вихід у світ його творів, публікувалися спогади сучасників, здійснювалися планові дослідження. Франкова спадщина як в цілому, так і в ділянці історичного краєзнавства привертала увагу багатьох учених [3; 12; 13; 18; 19; 21; 22; 24]. Значних успіхів в означеній проблематиці досягли в своїх дослідженнях сучасні галицькі вчені [2; 5; 8; 9; 10; 20; 27].

Проте на сьогоднішній день немає цілісного ґрунтовного дослідження, яке б повною мірою висвітлювало краєзнавчі погляди Івана Франка. А тим часом дослідження місцевої історії, етнографії та фольклору займали одне з чільних місць у науковій діяльності вченого. За даними академіка М.Возняка, праці І.Франка з краєзнавчої тематики складають не менше третини всієї його наукової спадщини. “Великий Каменяр, – зазначає В.Іськів, – здійснив найбільший вплив на становлення і розвиток цієї науки в Галичині, заклавши її ідейно-теоретичні підвалини. Критично і в цілому вірно оцінюючи ряд пануючих тоді народознавчих концепцій, І.Франко був прихильником та пропагандистом історико-порівняльного методу дослідження” [15, с. 24]. На сьогоднішній день відомо, що письменник написав 50 праць із фольклору та опублікував біля 100 народознавчих досліджень і повідомлень. Крім того, відомо, що лише в галузі пісенної народної творчості загальний обсяг записів І.Франка складає близько 400 пісень і більше 1300 коломийок. Загалом діяльність Франка як фольклориста і етнографа вивчена достатньо. Тому в даній роботі ми ставимо завдання дослідити внесок Івана Франка у вивчення історії краю, розкрити основні напрямки його краєзнавчої діяльності, показати його роль у розвитку краєзнавчої науки в Україні.

Формування краєзнавчих поглядів Івана Франка розпочалося дуже рано в часи його дитинства та юності. Спочатку це було захоплення записами казок та народних пісень. Ще в 1865 році він почав записувати

казки, які розповідали його шкільні товариші. Через рік він зайнявся записом народних пісень. У процесі збирання матеріалу Франко брав участь у декількох мандрівках. Ось як він описав свою першу мандрівку в листі до Михайла Драгоманова від 2 квітня 1896 року з метою пізнання рідного краю: “Скінчивши сьому клясу, я перший раз пустився під час вакацій у далеку дорогу... Я поїхав залізницею до Стрия, а звідси рушив сільським трактом на Синевідсько та на Побук, Бубнище, Тисів, Церківну, Старий Мізунь, Велдїж, Лолин... Вернувшись з Лолина в Дрогобич, я пустився у противний бік – на Опаку, Смільну, Тур’є, Волосянку...” [4, с.1049].

Зацікавленість Івана Франка краєзнавчими дослідженнями досить добре проявилась під час організації ним у 1883 році “Етнографічно - статистичного гуртка”, який функціонував у структурі Наукового товариства імні Шевченка (НТШ). Як відмічав О.Воропай, завданнями гуртка були “підготовка, а якщо можливо, то й видання бібліографії книжок, статей та інших матеріалів з етнографії і статистики українського народу, а також і збирання етнографічного матеріалу серед народу шляхом проведення періодичних екскурсій” [4, с.1049].

Діяльність гуртка здійснювалась у кількох формах. Основною з них було проведення засідань, на яких велись дискусії про методи краєзнавчих досліджень, були заслухані доповіді про скасування папщини в Галичині, події в Східній Галичині в 1848 році, український фольклор та ін. Другий напрям передбачав організацію краєзнавчих експедицій, які мали на меті пізнання життя і економічного побуту рідного народу, красу, природні скарби та історичні пам’ятки свого краю. Показовою у цьому відношенні стала експедиція за маршрутом Львів – Стрий – Дрогобич – Борислав – Мразниця (передмістя Борислава) – Східниця – Урич – Підгородці – Корчин – Вижне і Нижнє Синевідсько – Бубнище – Болехів – Гошів – Калущ – Станіслав – Коломия.

Це був період становлення Івана Франка як науковця. Разом із дослідженнями на історичну тематику (“Громадські шпихліри в Галичині 1784-1840 рр.”, “Папщина та її скасування 1848 р. в Галичині”), він постійно збирав та систематизував українські прислів’я та приказки, які пізніше видав у “Етнографічному збірнику” НТШ як тритомник під назвою “Галицько-руські народні приповідки” (1901-1910) [27, с.135].

Учений Кость Кисілевський зробив висновок, що “наукові твори Франка обговорюють головно фольклорні та історично-літературні питання. Крім того, його спадщина багата на критики, рецензії, огляди, передмови, коментарі, причини, стаггі, малі розвідки, реферати, доповіді, некрологи науковців з рецензіями їх творів” [16, с.147].

В історичній науці впродовж тривалого часу домінувала думка, що краєзнавство передбачає всебічне вивчення порівняно невеликої території краю переважно силами місцевого населення. Вважаємо більш правомірним обґрунтування терміна “краєзнавство”, що його наводить “Енциклопедія українознавства” за редакцією В.Кубійовича: “Краєзнавство – сукупність інформації про якусь країну з погляду географії, природи, історії, етнографії, народного господарства тощо” [14, с.1159].

В.Грабовацький у своїх дослідженнях стверджує, що термін “галицьке краєзнавство” вперше вжив Іван Франко в 1892 році у статті під такою ж назвою [10, с.64-65]. Франко мав на увазі краєзнавчу літературу, куди входять “не тільки спеціальні праці про міста, регіони, замки, пам’ятки, а й численні популярні видання, які передають широким колам читачів, особливо молоді, систематично і доступно викладені результати цих спеціальних праць, даючи тим самим кожному... змогу докладно ознайомитися зі своїм краєм і усією батьківщиною, з її географічним положенням, ґрунтами, кліматом, шляхами сполучення, містами, людьми, суспільним устроєм, історією, пам’ятками і т. д. Наскільки таке ознайомлення корисне, не треба доводити. Адже ж це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об’єднаного організму” [25, с.116].

Б.Гаврилів зазначає, що “науковий доробок галицьких дослідників і краєзнавців-аматорів виходить часто далеко за місцеві інтереси чи регіональну історію і становить невід’ємну частину української історіографії, що сприяло зростанню національної свідомості не тільки світської та духовної інтелігенції, але і широких верств населення, серед яких зростали патріотичні почуття, які вилилися у національно-визвольні змагання вже у першій половині ХХ ст. за відродження української державності” [6, с.19].

Про значення історико-краєзнавчих досліджень йдеться в статті І.Франка “Галицьке краєзнавство”. Автор, захоплюючись розвитком краєзнавства в Європі, вказує на причини, чому “ми, галичани, донедавна дуже мало відчували цю потребу”, бо “австрійський уряд, приєднавши Галичину, не дуже дбав про піднесення в ній краєзнавства, яке легко могло б пробудити у її мешканців надто велику любов до свого краю, небезпечні думки про давнє і недавнє минуле, не кажучи вже про теперішній стан. Все то були справи небажані для уряду, тому на них не звертали уваги, тримали їх у таємниці і старалися не допустити до відома широкого загалу” [25, с.117].

У цьому зв’язку слід згадати збірник “Народні пісні в записках Івана Франка” (більше 150 пісень він зібрав у своєму рідному селі

Пагуєвичак), видрук яких поповнив сюжетну лінію пісенної творчості на всій території Галичини. Збірник вміщує ряд оригінальних пісень, притаманних західному регіону України: коломийки, “жовнірські” пісні, пісні про опришків, епічні пісні-хроніки. Дуже часто Франко вводив у свої твори повні тексти чи фрагменти народних пісень, а деякі сюжети і мотиви пісень клав в основу оригінальних творів.

Характерною рисою краєзнавчих поглядів І.Франка була орієнтація на реальний народний ґрунт, конкретні історичні умови. У своїх наукових пошуках він використовував історико-порівняльний метод, що давало можливість об’єктивно відшукувати зв’язок і співвідношення явищ і подій. Франко-краєзнавець комплексно вивчав духовну і матеріальну культуру, народну архітектуру. У хроніці НТШ (ч. 32, Львів, 1907) був надрукований “Квестіонар для збирання місцевих переказів”, де Іван Якович звертав особливу увагу на перекази про визначних людей, що боролися за народні інтереси, а також про відомих майстрів, ковалів, мельників, шевців, кравців, співаків та музикантів.

Для дослідження народної архітектури Карпат і Прикарпаття велику зацікавленість являє праця Франка “Моя вітцівська хата”. Його опис хати дає можливість відновити основні типи давнього будівництва в цьому регіоні. Експедиційними дослідженнями доведено, що тип хати, у якій народився письменник, побутував ще в кінці ХІХ – на поч. ХХ ст. на території сучасного Дрогобицького, Самбірського і частково Стрийського районів. Ця робота була взята за зразок при реконструкції дому його батьків у рідному селі.

Цілий пласт науково-краєзнавчих досліджень І.Франка присвячено Гуцульщині. Він активно вивчав матеріали, залучав громадських діячів, знавців звичаїв та побуту гуцулів до збору експонатів для музеїв. Так, перебуваючи в Криворівні, написав поему “Герен у носі”, яку присвятив Зеновії Бурачинській, що розповідала йому гуцульські легенди, а також автобіографічне видання “У кузні”, повість “Великий шум”, оповідання “Як Юра Шикманюк брів Черемош”, вірші “В альбом Ользі Маркович”, “У безсонну ніченьку” та інші [1, с.18]. У Криворівні Франко працював над випуском нових серій “Універсальної бібліотеки”, займався перекладом поезій Шевченка німецькою мовою, розробкою статей для преси.

Тут, за словами П.Арсенича, він “записував приповідки, оповідання, пісні, перекази і залучав до збирання фольклорно-етнографічних матеріалів знайомих учителів, учених і літераторів...” [1, с.19]. За порадою І.Франка народну творчість записували жителі Криворівні сестри Кекілія і Марія Бурачинські. Записи пісень і оповідань про

опришків К.Бурачинської-Куравець він опублікував у пресі. А зібрані Марією Бурачинською весільні, ліричні, побутові пісні, колядки, звичаї, похоронні обряди, приповідки, пісні про опришків, про Кошута, гуцульський словник зберігаються у фонді Франка Інституту літератури в Києві.

Ще до відвідин Гуцульщини Іван Франко чув поетичні перекази про цей край від свого друга з Косова М.Павлика. На цій основі виникли твори “В’їзд гуцула”, “Керманич” і повість “Петрії й Довбушуки”. В ході ознайомлення письменника з повсякденним життям гуцулів він приділяє йому все більше місця в своїх працях. В основу багатьох його творів лягли розповіді гуцулів. Прикладом може служити оповідання “Гуцульський король”, що написане на основі слів гуцула Андрія Освінціцького, які Франко записав під час перебування в селі Довгополі. У творі передано народну ненависть до кривавого деспота, устеріцького мандатора Гердлічки. Жорстоке свавілля австрійських властей щодо гуцулів показав письменник і в незавершеній статті “Полонина Глистова. Причинок до історії камеральних дібр в Галичині”, написаній у 1898 р. на основі судових документів. У Довгополі І.Франко записав пісню та оповідання про дуже популярного у народній творчості ватажка опришків Мирона Штолу (Штолпока). Пізніше на основі цих матеріалів він написав оповідання “Мирон Штола”.

“На думку Каменяра, – стверджує П.Арсенич, – в народній пісні, легенді чи переказі треба дошукуватись історичної правди, вбачати в них достовірне джерело. На основі вивчення документів та спогадів гуцулів І.Франко написав ґрунтовну статтю про керівника селянського руху на Гуцульщині та Буковині в 40-х роках ХІХ ст. Лук’яна Кобилицю” [1, с.24].

Іван Франко ґрунтовно дослідив історичне минуле Прикарпаття, вніс величезний вклад у його національно-культурне відродження. Він закликав учених і місцевих дослідників вивчати невисвітлені сторінки історії краю. Влітку 1884 року Іван Франко виступив організатором подорожі студентської молоді по містах і селах Прикарпаття. На території краю екскурсанти ознайомилися з побутом і важкими умовами життя мешканців Бубнища, Болехова, Калуша, Станіслава і Коломиї. За свідченням самого І.Франка, ця студентська мандрівка, яка розпочалася з Дрогобича, мала помітне значення для виховання демократичної молоді. Результати подорожі він фіксує у праці “Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 року” [26].

У 1884 р. Франко багато зусиль доклав для популяризації створеного письменницею і громадською діячкою П.Кобринською у Станіс-

лаві Товариства українських жінок. На його підтримку він опублікував статтю у газеті “Діло”. І.Франко правильно вважав, що “тільки розумні й освічені матері, сестри і жінки, що думають, можуть випроводити і виховати розумне і освічене покоління” [23, с. 11]. Після перших організаційних зборів у Станіславі, 7 жовтня 1884 року, на яких схвалено статут товариства та вислано його намісництву до затвердження – Франко присвятив цій події статтю в “Ділі” й помістив статут. У цій статті він подавав освітню ціль товариства, що власним літературно-науковим видавництвом або з допомогою іншого, що вже існувало, мало пропагувати ідею освіти серед жіноцтва. До цього мали причинитися театральні вистави, відчити, дискусійні вечори [17, с. 120].

Заслуги Франка для українського жіночого руху відзначила Кобринська на 25-річному ювілеї його творчої діяльності, дякуючи у власній святковій промові за допомогу жіночим змаганням за рівноправність.

Учений виявляв інтерес до історії Станіславської гімназії, де у 90-х роках діяв таємний гурток “Поступ”. У гімназії видавалася рукописна газета “Зірка”, у якій було опубліковано ряд краєзнавчих матеріалів і стаття В.Небиловця (псевдонім В.Навроцького) “Місто Калуш”. Це була перша спроба збору фактів з історії міста. У 1898 р. письменник виявив у Станіславі ряд важливих документів з історії Галичини 1846, 1848 років, відомості про польське повстання 1863 р., етнографічно-статистичний опис Станіславського округу з 1854 р., реферат з етнографії Гуцульщини тощо. Згодом ці документи опублікував В.Гнатюк.

1898 року при Історично-філологічній секції НТШ була створена етнографічна комісія, яку згодом очолив І.Франко. Він був її головою до самої смерті. Цікаві відомості про роботу цієї комісії наводить О.Воронай: “За той час, коли Франко очолював етнографічну комісію, з його ініціативи проведено декілька експедицій для збирання етнографічних матеріалів. Так, 1900 року О.Роздольський, М.Павлик, О.Колеса і сам Франко побували в Стрийському, Городецькому та інших повітах Галичини. 1904 року експедиція виїхала на Бойківщину, в ній також брав участь Франко. Під час цих експедицій І.Франко зібрав багато різних виробів українського народного мистецтва, зразки одягу і прикрас [4, с. 1053]. Деякі з цих експонатів ще й досі зберігаються в Музеї етнографії і художнього промислу у Львові.

І.Франко широко організує збирання експонатів для музею при Науковому товаристві ім. Т.Шевченка. З цією метою в “Літературно-науковому віснику” (т. XVII, 1902 р.) було надруковане звернення: “Збирайте етнографічний матеріал!”, в якому говорилося про те, що побут і матеріальна культура народу з часом змінюються, а тому завданням музею є

збирати і зберігати для наукової мети пам'ятки цієї культури. Була також розроблена програма для збирання етнографічних матеріалів, в якій зазначалося, що музей цікавлять такі речі, як одяг, моделі господарських і промислових знарядь, будівель, писанки, вишивки, різьблення по дереву і металу, тканини та предмети старовини – кам'яні, бронзові, кістяні знаряддя, зброя, пам'ятки письменства – рукописи, стародруки тощо.

Опришківська тематика займала важливе місце в творчості Франка. Їй присвячені вже згадувані повість письменника “Петрії й Довбушуки” (1875–1876 рр.), оповідання “Гуцульський король” (поч. 90-х років) та ряд творів пізнішого періоду, серед них драма “Кам'яна душа” (1895) [11].

Слід зауважити, що це був час, коли висвітлення опришківського руху було далеким від дійсності і протягом ХІХ ст. польська шляхетська історіографія розглядала опришківство як звичайне і рабівництво, розбійництво. Тому І.Франкові належить заслуга в створенні наукової концепції опришківства як явища соціального характеру, як єдино можливої в тих умовах форми збройного протесту проти пригноблення. Всебічне вивчення різноманітних матеріалів про опришків, які діяли на обширній території Українських Карпат і Прикарпаття, дало йому можливість обґрунтовано визначити суть цього антифеодального і національного руху [7, с.110-111].

Перебуваючи у Бубниці, І.Франко був вражений величчю побачених скель і печер, які у народі зветься Довбушевими. В.І.Грабовецький зазначає, що І.Франко “постійно збирав і публікував опришківський фольклор. Під час перебування І.Франка у Києві композитор М.Лисенко записав від нього дві народні пісні про О.Довбуша” [9, с. 78].

В історичній праці “Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині” письменник розкрив основні види діяльності та поповнення легендарних загонів опришків. “Цим самим, – стверджує В.Грабовецький, – він показав майбутнім дослідникам шлях пошуку ключа до оцінки характеру і рушійних сил народного руху” [11].

Великий мислитель високо цінував видатного опришківського ватажка, легендарного лицаря Карпат – Олексу Довбуша, який протягом семи років (1738-1745) карав панів, навколо якого народ створив так багато пісень, переказів, легенд. І.Я.Франко постійно збирав на Прикарпатті опришківський фольклор, у тому числі про Довбуша, і на цій основі писав свої прозові твори. У галицьких журналах “Життє і слово”, “Зоря”, “Етнографічний збірник” Франко публікував народні пісні і перекази про опришків Проця, Туманюка, Семена Хогюка, Мирона Штолу та ін. У результаті проведеної роботи він зробив висновок: опришківська

“нісня стоїть далеко ближче до фактичної основи” ніж твори опришків-етнографів того часу. Глибоке вивчення народних пісень, переказів про опришків переконало поета в історичній достовірності опришківського фольклору.

Зображуючи у своїх творах героїчні події опришківського руху під проводом Олекси Довбуша, І.Франко показав населенню західно-українських земель приклади визвольної боротьби в минулому як зразки для наслідування в нових суспільних умовах.

Отже, дослідження величезної краєзнавчої спадщини І.Франка переконує, що немає такого питання в історії Прикарпаття, до вивчення якого не торкався б Каменяр. Перебуваючи в НТШ, він очолив етнографічну комісію, де згуртував і спрямував працю багатьох краєзнавців. Йому вдалося сформувати цілу плеяду збирачів і дослідників матеріальної і духовної культури народу, головними посталями в якій стали В.Гнатюк, Ф.Колесса, В.Охримович, О.Роздольський, О.Маковей, В.Щурат, С.Людкєвич та ін. Вони внесли величезний вклад у створення золотого фонду української краєзнавчої науки, що на сьогоднішній день має надзвичайно велике значення. В умовах незалежної України краєзнавчі роботи І.Франка все більше привертають увагу дослідників і шанувальників його наукової діяльності. Розробка даної проблеми дасть можливість значно розширити наукові дослідження про Івана Франка як краєзнавця, простежити його діяльність на Прикарпатті, показати вклад Каменяра в українську краєзнавчу науку.

1. Арсенич П. Криворіччя. Івано-Франківськ, 2000. — 152 с.
2. Арсенич П. Прикарпаття в житті Каменяра. Івано-Франківськ, 1996. 80 с.
3. Возняк М. Нариси про світогляд Івана Франка. Львів, 1955. 193 с.
4. Воронай О. Іван Франко як етнограф і фольклорист // Визвольний шлях. 1966. Кн. IX (222). С. 1046-1056.
5. Гаврилів Б. Галицьке краєзнавство. — Ч. I. Коломия, 1997. — 166 с.
6. Гаврилів Б. Розвиток українського історичного краєзнавства на Прикарпатті (XIX — початок XX ст.) / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. — Чернівці, 1996. 24 с.
7. Гаврилів Б., Любінець І. Історичне краєзнавство. Івано-Франківськ, 2001. 406 с.
8. Горак Р. Родовід Івана Франка в офіційних документах // Іван Франко і світова культура. Кн. 1. С. 493-496.
9. Грабовецький В. Довбуш в творчості І. Франка // Тези доповідей обласної наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Великого Каменяра. Івано-Франківськ, 1986. С. 77-79.
10. Грабовецький В. Історико-краєзнавчі погляди Івана Франка в його праці “Галицьке краєзнавство” // IV респ. наук. конф. з іст. краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. К., 1989. С. 64-65.
11. Грабовецький В. Опришки й гайдуки в творчості Каменяра // Прикарпатська правда. 1986. 24 серпня.

12. Гуржій І. Іван Франко як історик селянства України // І.Я. Франко як історик. К., 1956. — С. 34-50.
13. Дей О. Іван Франко і народна творчість. К., 1955. 300 с.
14. Енциклопедія українознавства / За ред. В.Кубійовича. Львів, 1994. Т. III. С. 1159.
15. Іськів В. І. Франко і становлення народознавчої науки в Галичині (кінець XIX початок XX ст.) // Іван Франко — письменник, мислитель, борець за дружбу між народами. Тези доповідей обл. наук. конф., присвяченої 130-річчю від дня народження Великого Каменяра. Івано-Франківськ, 1986. С. 24-25.
16. Кисілевський К. Наукові праці Івана Франка // Записки НТШ. Т. CLXVI. Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1957. С. 143-164.
17. Книш І. Іван Франко та рівноправність жінки. — Вінніпег, 1956. — 154 с.
18. Коваленко Л. Історичні погляди І.Я. Франка // І.Я. Франко як історик. К., 1956. С. 3-33.
19. Кравець М. Іван Франко — історик України. — Львів, 1971. — 203 с.
20. Кулутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. — 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 199 с.
21. Ломова М. Етнографічна діяльність Франка. К., 1957. 119 с.
22. Нечиталок М. З народних ручаїв. Львів, 1970. 168 с.
23. Полек В. Іван Франко на Прикарпатті. Ужгород, 1966. 64 с.
24. Товстуха Я. Іван Франко про характер і значення народних зборів у Галичині 80-90-х років XIX ст. // Доповіді і повідомлення Львівського державного університету ім. І.Франка. 1958. Вип. 8. Ч. I. С. 48-55.
25. Франко І. Галицьке краєзнавство // Франко І. Збір. творів: У 50-ти т. К., 1986. — Т. 46. — Кн. II. — С. 116-150.
26. Франко І. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 року // Франко І. Збір. творів: У 50-ти т. К., 1986. Т. 3. С. 250-262.
27. Якимович Б. Книга. Просвіта. Нація. Видавнича діяльність Івана Франка у 70-80-х роках XIX ст. Львів, 1996. — 307 с.

The heritage by I. Franko in the branch of countryside is researched a little. There are researches in the science of Ukrainian history, which study I. Franko as a historian, but there are no works which are about Ivan Franko as a researcher of his native land. This work is the effort to investigate the main directions of countrystudy activity by I. Franko and to show his role in establishing of countrystudy science in Ukraine.

Костючок П.Л.

ГУЦУЛЬЩИНА В ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КІНЦЯ XIX — ПОЧАТКУ XX ст.

У кінці XVIII — на початку XIX ст. серед слов'янських народів розпочався процес національного відродження. Для нього характерний цілий ряд певних закономірностей, однак ми хочемо наголосити на двох основних: всеохопності та ланцюгової реакції. На думку українського вченого О.Картунова, сутність процесу національного відродження